

מתנות עניים

כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולא למנה יהיה למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך: כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר ליתום ולא למנה יהיה: כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו לגר ליתום ולא למנה יהיה: וזכרת פי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה: (דברים כד יט-כב).¹

מסכת חולין דף קלא עמוד א – בכרם, בתבואה ובאילן

ארבע מתנות עניים שבכרם: הפרט² והעוללות³ והשכחה והפאה, ושלוש שבתבואה: הלקט⁴ והשכחה והפאה, שנים שבאילן: השכחה והפאה.⁵

משנה מסכת פאה פרק א משנה א – שיעור בפאה

אלו דברים שאין להם שיעור: הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה.⁶

תוספתא מסכת פאה (ליברמן) פרק א הלכה ו – אופן נתינת הפיאה

אמר ר' שמעון: מפני ארבעה דברים לא יתן אדם פיאה אלא בסוף: מפני גזל העניים ומפני בטול העניים ומפני מראית העין ומפני הרמאין.⁷ מפני גזל העניים כיצד? שלא יראה שעה שאין שם אדם ויאמר לעני מדעתו: בוא וטול לך פיאה זו.⁸ ומפני בטול עניים כיצד? שלא יהו עניים יושבין ומשמרין כל היום ואומרים: עכשיו הוא נותן

¹ כבר קדם לצייווי בפרשתנו, הצייווי בספר ויקרא, פעמיים, כמעט מילה במילה. בפרשת קדושים (ויקרא יט ט-י): "ובקצרכם אתקציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצר ולקט קצירך לא תלקט: וכרמך לא תעולל ופרט פרמך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אני ה' אלהיכם". ובפרשת אמור, באמצע פרשת המועדות (ויקרא כג כב): "ובקצרכם אתקציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקצרך ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אני ה' אלהיכם". באה פרשתנו ומוסיפה את הזית ומכאן למדו חכמים לכל אילן של פירות. ראו פירוש רש"י שם (עפ"י הגמרא בחולין שנראה להלן): "לא תפאר – לא תיטול תפארתו ממנו, מכאן שמניחים פאה לאילן". ופירוש רס"ג: "לא תפאר – לא תבדוק אחר כך ותחטט אחר הנשארים בפירות". ואבן עזרא: "לא תפאר – לא תחפש הפירות והם הסעיפים".

² ראו מסכת פאה פרק ז משנה ג: "איזהו פרט? הנושר בשעת הבצירה". ומסביר קהתי: "פרט הם גרגירים בודדים של ענבים הנפרטים בשעת הבציר ונושרים מאשכולותיהם".

³ ראו מסכת פאה פרק ז משנה ד: "איזוהי עוללות? כל שאין לה לא כתר ולא נטף. אם יש לה כתר או נטף - של בעל הבית. אם ספק - לעניים". נטף הוא החלק התחתון של האשכול וכתף הוא החלק העליון. נשארו רק ענבים באמצע השרביט של האשכול. ראו גם בהמשך הפרק שם: "כרם שכולו עוללות, רבי אליעזר אומר: לבעל הבית. רבי עקיבא אומר: לעניים. אמר רבי אליעזר: (דברים כד) כי תבצור לא תעולל - אם אין בציר מנין עוללות? אמר לו רבי עקיבא: (ויקרא יט) וכרמך לא תעולל - אפילו כולו עוללות". ר' אליעזר דורש את הפסוק בספר דברים (משנה תורה) ואילו ר' עקיבא מחזיר אותו לדין שבספר ויקרא.

⁴ ראו פאה פרק ד משנה י בהגדרה הדקדקנית מהו לקט: "איזהו לקט? הנושר בשעת הקצירה. היה קוצר, קצר מלוא ידו, תלש מלוא קומצו, הכהו קוץ ונפל מידו לארץ - הרי הוא של בעל הבית. תוך היד ותוך המגל - לעניים. אחר היד ואחר המגל - לבעל הבית. ראש היד וראש המגל - רבי ישמעאל אומר: לעניים, רבי עקיבא אומר: לבעל הבית". וברמב"ם מתנות עניים פרק ד הלכה א: "איזהו לקט? זה הנופל מתוך המגל בשעת קצירה או הנופל מתוך ידו כשמקבץ השבלים ויקצור. והוא שיהיה הנופל שכולת אחת או שתיים. אבל אם נפלו שלש כאחד, הרי שלשתן לבעל השדה. והנופל מאחר המגל או מאחר היד אפילו שכולת אחת אינה לקט".

⁵ המקור הוא תוספתא מסכת פאה (ליברמן) פרק ב הלכה יג: "ארבע מתנות בכרם: פרט שכחה ופאה ועוללות, שלש בתבואה: לקט שכחה ופאה, שתיים באילן: שכחה ופאה". והגמרא בחולין שם מפרטת בהמשך את מקור תשע או חמש מתנות עניים אלה, בפסוקים שהבאנו בהערה 1. להלן נביא מקצת מדיני מתנות אלה, מהמשנה, מהתוספתא ומהלכות מתנות עניים שברמב"ם.

⁶ זכתה משנה זו שתיאמר בפתחת ברכות השחר, מיד לאחר ברכת התורה ולאחר פסוקים מהמקרא - ברכת כהנים. (ההמשך בבסידורים: "אלו דברים שאדם אוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא וכו'"), הוא עיבוד עפ"י הגמרא במסכת שבת ולא המשך של המשנה, על מנת שיהיו בידי המתפלל מקרא, משנה ותלמוד. נראה שזכות זו היא אולי לא כ"כ בגלל דין פאה כמו בגלל "תלמוד תורה", אבל זכתה משנתנו. לפי משנה זו אין כמות מוגדרת לדין פאה, אבל חכמים קבעו אחד משישים בדומה לתרומה שמהתורה אין לה שיעור ו"חיטה אחת פוטרת את הכר" (חולין קלו ע"ב) וחכמים קבעו בה מידה (משנה תרומות ד ג). ראו המשך המשנה שם: "אין פוחתין לפאה משישים. ואף על פי שאמר אין לפאה שיעור, הכל לפי גודל השדה ולפי רוב העניים ולפי רוב העונה". (ענבה, היינו היבול). ובמקבילה בתוספתא פאה פרק א: "הפיאה יש לה שיעור מלמטה ואין לה שיעור מלמעלה. העושה כל שדה פיאה אינה פיאה". ובהלכות מתנות עניים לרמב"ם פרק א הלכה טו: "כמה הוא שיעור הפאה? מן התורה אין לה שיעור, אפילו הניח שכולת אחת יצא ידי חובתו. אבל מדבריהם אין פחות מאחד משישים, בין בארץ בין בחוצה לארץ, ומוסיף על האחד משישים לפי גודל השדה ולפי רוב העניים ולפי ברכת הזרע". זו "העונה" שבמשנה שיש שמסבירים שהיא נדיבותו של בעל השדה ויש שמגיהים ל"ענבה", היינו, מידת היבול (מה שמתאים יותר לברכת הזרע שבתוספתא).

⁷ ראו במקבילה בגמרא שבת כג ע"א: "אמר רבי שמעון: בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פיאה בסוף שדהו: מפני גזל עניים, ומפני ביטול עניים, ומפני החשד, ומפני תכלה". ובירושלמי פאה פרק ד הלכה ג: "תני בשם ר' שמעון: מפני חמשה דברים לא יתן אדם פיאה אלא בסוף שדהו: מפני גזל עניים ומפני ביטול עניים ומפני הרמאין ומפני מראית העין ומפני שאמרה תורה לא תכלה פאת שדך". ולהלן ניעזר בשני מקורות אלה.

⁸ "עני מדעתו" הוא "עני קרוב", כפי שמופיע במקורות המקבילים. החשש הוא שבעל השדה יעדיף את קרוביו העניים ויתאם איתם, ואין לו הסמכות לקבוע מי העני שיקבל את המתנה, כפי שאומרת הגמרא בחולין לעיל: "כולן אין בהם טובת הנאה לבעלים".

פיאה עכשיו הוא נותן פאה. אלא מתוך שניתנה בסוף, הולך ועושה מלאכתו ובא ונוטלה באחרונה.⁹ ומפני מראית העין כיצד? שלא יהו עוברין ושבין אומרים: ראו היאך פלוני שקצר את שדהו ולא הניח ממנו פיאה, שכך כתוב בתורה לא תכלה פאת שדך וגו'. ומפני הרמאין כיצד? שלא יאמרו כבר נתננו. דבר אחר: שלא יניח את היפה ויתן מן הרע.¹⁰

מסכת פאה פרק ד משנה ד – באילו כלים

פאה אין קוצרין אותה במגלות ואין עוקרין אותה בקרדומות, כדי שלא יכו איש את רעהו.¹¹

מסכת פאה פרק ז משנה א – דין שכחה בזית

כל זית שיש לו שם בשדה, כזית הנטופה בשעתו, ושכחו - אינו שכחה. במה דברים אמורים? בשמו ובמעשיו ובמקומו. בשמו - שהיה שפכונג או בישפני.¹² במעשיו - שהוא עושה הרבה. במקומו - שהוא עומד בצד הגת או בצד הפרצה. ושאר כל הזיתים, שנים - שכחה ושלשה - אינן שכחה. רבי יוסי אומר אין שכחה לזיתים.¹³

מסכת פאה פרק ה משנה ד – עני בדרכים

בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וצריך ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, יטול. וכשיחזור לביתו ישלם, דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים עני היה באותה שעה.¹⁴

ובלשון הרמב"ם: "כל מתנות עניים אלו אין בהן טובת הנייה לבעלים, אלא העניים באין ונוטלין אותן על כרחן של בעלים ואפילו עני שבישראל מוציאין אותן מידו". אפילו אם בעל השדה הוא בעצם עני בעצמו! – "להזהיר עני על שלו".

⁹ שגם העניים ילכו ויחפשו עבודה במשך היום ויבואו רק לקראת סוף השדה ובזמנים קבועים. ראו משנה פאה פרק ד משנה ה: "שלש אבעיות (זמנים) ביום: בשחר ובחצות ובמנחה". וברמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ב הלכה ז, על בסיס הירושלמי ומשנה זו: "בשלש עתות ביום מחלקין את הפאה לעניים בשדה או מניחין אותם לבז: בשחר, ובחצי היום, ובמנחה. ועני שבא שלא בזמן זה, אין מניחין אותו ליטול, כדי שיהיה עת קבוע לעניים שיתקבצו בו כולן ליטול. ולמה לא קבעו לה עת אחת ביום? מפני שיש שם עניות מניקות שצריכות לאכול בתחילת היום, ויש שם עניים קטנים שאין נעורין בבוקר ולא יגיעו לשדה עד חצי היום, ויש שם זקנים שאינם מגיעין עד המנחה". קטע אחרון זה של הרמב"ם מקורו בירושלמי שהזכרנו בהערה 7.

¹⁰ במשנה פאה פרק א משנה ג שנינו: "נותנין פאה מתחילת השדה ומאמצעה". וכן הוא בתוספתא הלכה אחת קודם: "נותן אדם פיאה מתחילה ובאמצע ובסוף. ואם נתן בין בתחילה בין באמצע בין בסוף יצא. ר' שמעון אומר: אם נתן בין בתחילה בין באמצע בין בסוף הרי זו פיאה וצריך שיתן בסוף כשיעור". אבל הרמב"ם פוסק בראש הלכות מתנות עניים: "הקוצר את שדהו לא יקצור את כל השדה כולה, אלא יניח מעט קמה לעניים בסוף השדה, שנאמר: לא תכלה פאת שדך בקוצרך. אחד הקוצר ואחד התולש, וזה שמניח הוא הנקרא פאה". אולי בשל הדרשה הנאה הזו של ר' שמעון שמופיעה בתוספתא, בבבלי ובירושלמי.

¹¹ העניים נעזרים בידיהם ואינם רשאים להביא איתם כלי קצירה. ראו משנה אחת קודם שם הדין של עני שמנסה להשתלט בכוח על המתנות השייכות לכולם: "נטל מקצת פאה וזרקה על השאר, אין לו בה כלום. נפל לו עליה ופירש טליתו עליה, מעבירין אותה הימנו. וכן בלקט וכן בעומר השכחה". וברמב"ם הלכות מתנות עניים ב טו: "הפאה של תבואה וקטניות וכיוצא בהן מזרעים הנקצרים, וכן פאת הכרם והאילנות ניתנת במחבר לקרקע והעניים בוזזין אותה בידם, ואין קוצרין אותה במגלות ואין עוקרין אותה בקרדומות כדי שלא יכו איש את רעהו". נראה שהאיסור על העניים להביא איתם כלי קצירה הוא גם משום שכך מתנהג בעל השדה והפועלים שלו, לא עני הבא ליהנות ממתנות עניים. ראו הצניעות בה נהגה רות בשדה בעז.

¹² שפכונג, היינו ששופך ושופע שמן הרבה. בישינו הוא או מאזור העיר בית-שאן או שמבייש את שאר העצים בשפע שמניו. כך מבאר הירושלמי. ראו הסיפור המופלא על שפע השמן בארץ ישראל בגמרא מנחות פה ע"ב. ושם היא דווקא נחלתו של שבט אשר: "וטובל בשמן רגלו - זה חלקו של אשר, שמושך שמן כמעין".

¹³ וברמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ה הלכה כב-כג: "השוכח אילן בין האילנות אפילו היה בו כמה סאין פירות, או ששכח שני אילנות, הרי הן שכחה ... במה דברים אמורים? באילן שאינו ידוע ומפורסם: במקום, כגון שהיה עומד בצד הגת או בצד הפרצה, או במעשיו כגון שהיה עושה זיתים הרבה, או בשמו כגון שהיה לו שם ידוע כגון זית הנטופה בין הזיתים שהוא נוטף שמן הרבה או השפכני או הבישני. אבל אם היה בו אחד משלשה דברים אלו, אינו שכחה, שנאמר: ושכחת עומר בשדה - עומר שאתה שוכחו לעולם ואין אתה יודע בו אלא אם תשוב ותראהו. יצא זה שאתה זוכרו לאחר זמן ואף על פי שלא תפגע בו מפני שהוא ידוע ומפורסם". זכה הדין, שהתווסף לדין מתנות עניים בפרשתנו, להיות גם דגם לעצים מיוחדים, פוריים במיוחד, שעליהם אין להחיל את דין שכחה. ומספיקה סיבה אחת: שם, מקום או מעשים בפרשתנו, להיות גם דגם לעצים מיוחדים, פוריים במיוחד, שעליהם אין להחיל המשנה. ואת שיטת ר' יוסי, שלכאורה עוקר את מצוות שכחה מזיתים בכלל, מסבירה הגמרא בירושלמי שזו הייתה רק הוראה לשעתה: "לא אמר רבי יוסי אלא בראשונה שלא היו הזיתים מצויין, שבא אדריינוס הרשע והחריב את כל הארץ. אבל עכשיו שהזיתים מצויין יש להן שכחה". האם ניתן ללמוד מכך על מתנות עניים בשנות בצורת וקשיים כלכליים (בשיטת ר' יוסי לפחות)? לעיל ראינו שגם בעל שדה עני, חייב לתת מתנות עניים, "להזהיר עני על שלו", ואין לו זכות להחליט למי לתת (מה שמכונה בפי חז"ל: טובת הנאה).

¹⁴ ראו ההגדרה במשנה (פאה ח ח) מיהו עני לצורך לקיחת מתנות עניים: "מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת - הרי זה יטול". (ראו הסיפור על רבי שהיה נותן לתלמיד עני שלו מעשר עני בשפע וניסו התלמידים האחרים לקלקל לו בכך "שדאגו" שיהיו לו מאתים זוז בשעת חלוקת המעשר, ירושלמי פאה פרק ח הלכה ז). ולעיל בהערה 8 הבאנו בדרך אגב את הדין החשוב של בעל שדה שהוא עני שחייב לתת מתנות עניים, וכלשון חז"ל בהרבה מקומות "להזהיר עני על שלו" (חולין קלא ע"ב, גיטין יב ע"א), שגם עני צריך לתת צדקה! וכאן, בעל הבית נמצא בדרכים, ויש לומר שכלו מעותיו (בימינו, איבד את כרטיס האשראי וגנבו לו את הסמארפון), ואין לו מה לאכול, הוא נחשב לעני ורשאי לקחת מתנות עניים. אך לשיטת ר' אליעזר, כשיחזור לביתו, יחזיר את מה שנהנה (ויש לדון למי ואיך). ולפי חכמים אינו חייב להחזיר, אלא שיש דיון בגמרא (חולין קל ע"ב ובראשונים), אם גם לפי חכמים מן הראוי שיחזיר במידת חסידות. ראו פירוש קהתי על משנה זו.

ספרא אמור פרשה י פרק יג – למה מתנות עניים בפרשת המועדים

"ובקוצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך ולקט קצירך לא תלקט" (ויקרא כג כב), אמר רבי אורדמוס ברבי יוסי: ¹⁵ וכי מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים, פסח ועצרת מיכן וראש השנה ויום הכיפורים מיכן? ¹⁶ אלא ללמד שכל מי שהוא מוציא לקט שכחה ופיאה ומעשר עני, מעלים עליו כאילו בית המקדש קיים, והוא מקריב קרבנותיו לתוכו. ¹⁷ וכל מי שאינו מוציא לקט שכחה ופיאה ומעשר עני, מעלים עליו כאילו בית המקדש קיים ואינו מקריב קרבנותיו לתוכו, "לעני ולגר תעזוב אותם אני ה' אלהיכם". ¹⁸

תוספתא פאה פרק ג הלכה ח – מצוה שלא לדעתנו

מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמר לבנו: צא והקריב עלי פר לעולה ופר לשלמים. אמר לו: אבא, מה ראית לשמוח במצוה זו מכל מצות האמורות בתורה? אמר לו: כל מצות שבתורה, נתן לנו המקום לדעתנו. ¹⁹ זו, שלא לדעתנו. שאילו עשינוה ברצון לפני המקום, לא באת מצוה זו לדינו. ²⁰ אמר לו: הרי הוא אומר: "כי תקצור קצירך וגו' - קבע לו הכתוב ברכה. ²¹ והלא דברים קל וחומר, מה אם מי שלא נתכוון לזכות וזכה, מעלין עליו כאילו זכה; המתכוין לזכות וזכה, על אחת כמה וכמה. ²²

מסכת יבמות דף מז עמוד א – כחלק מתהליך הגיון

... ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות, ומודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני. ומודיעין אותו עונשן של מצות, אומרים לו: הוי יודע, שעד שלא באת למידה זו, אכלת חֶלֶב אי אתה ענוש כרת, חיללת שבת אי אתה ענוש סקילה, ועכשיו, אכלת חלב - ענוש כרת, חיללת שבת - ענוש סקילה. ²³

¹⁵ שם תנא זה הוא נדיר ביותר ונראה שנזכר רק כאן. ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) ויקרא פרשת אמור שמתעכב על שם זה: "אמר רבי אורדמוס בר' יוסי - ולמה נקרא שמו אורדמוס שהיו פניו דומין לורד". אך בפשטות נראה שזה שם יווני כמו אנטיגנוס, הורקנוס, אגריפס ועוד.

¹⁶ זה אזכור מצוות מתנות עניים בפרשת אמור שנזכרת בתוך פרשת המועדות. ראו הערה 1 לעיל. ולגבי שאלתו של רבי אורדמוס או אורדמוס מדוע נזכרת מצוות מתנות עניים בתוך פרשת המועדות, נראה שהתשובה היא פשוטה: משום שזו עונת הקציר והבציר ואיסוף הפירות. ראו פירוש אבן עזרא על הפסוק: "וטעם להזכיר ובקצרכם את קציר ארצכם פעם שנית, בעבור כי חג שבועות בכורי קציר חטים, הזהיר שלא תשכח מה שצויתך לעשות בימים ההם". ופירוש חזקוני: "ובקצרכם את קציר וגו' לפי שמעצרת ואילך עיקר הקציר והתחיל לדבר מעצרת שהוא תחילת הקציר הזכיר כאן לקט ופאה". נראה פשיטא שגם חז"ל ידעו שזה הפשט, אבל ביקשו לדרוש מה שבקשו.

¹⁷ ללמד שהקפידו, לפחות להלכה, על מצוות אלה גם אחרי החורבן.

¹⁸ ובמדרש במדבר רבה פרשה ה סימן ב הדברים חריפים בהרבה: "אל תגזול דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער (משלי כב כב) - אמרו רבותינו: במה הכתוב מדבר? אם הוא דל, מהו גזול לו? אלא לא דיבר אלא במתנות עניים שהוא חייב ליתן להם מן התורה: לקט שכחה ופאה ומעשר עני. והזהיר הקב"ה שלא יגזול אדם מהם מתנות הראויות ליתן להם. כי דל הוא - די לו עניותו. לא דיו לעשיר שהוא עומד בריוח ועני בצער, אלא אף גזול ממנו מה שנתן לו הקב"ה". גם זה אולי חלק מהגלגל שנראה להלן.

¹⁹ גם אם נאמר "מצוות אינן צריכות כוונה", עדיין עשיית המצווה היא בדרך של מודעות וידיעה כללית של רצון לקיים את המצווה. מאידך, בהיסח הדעת נפסלים קרבנות (פסחים לד ע"ב), נטמאים חפצים (שם ע"א) ומשתכחים דברי תורה (תענית ז ע"ב). אבל גם ראו סנהדרין צז ע"א: "שלשה באין בהיסח הדעת, אלו הן: משיח, מציאה, ועקרב". שכחת העומר לבעל הבית היא מציאה לעני.

²⁰ אילו חשבנו כל הזמן על כל פרט בקציר, לא היינו מגיעים למצוות שכחה. על מצוות פאה אפשר לחשוב ואפילו לגרום במתכוון ולהשאיר פאה, שאין לה שיעור, אלא "לפי העונה", רוב עניים וברכת הזרע (ראו לעיל). יש במצוות פאה גם איזור "לא תכלה". בלקט, גם אפשר 'להפיל' לקט לטובת העניים ובדרך הטבע, מיד נופל משוהו. אבל שכחה היא מצווה מיוחדת בתורה שאי אפשר לקיימה אלא אם שוכחים ממנה. וזו שאלה מעניינת לפלפול של הלכה: האם אפשר לשכוח במתכוון? האם במקרה זה קיים האדם מצוות שכחה או שמא 'רק' מצוות צדקה?

²¹ כרגיל, יש לקרוא את הפסוק עד סופו, כפי שהבאנו בראש דברינו: "כי תקצר קצירך בְּשֶׁדךְ וְשִׁכַּחַת עֹמֶר בְּשֶׂדֶךָ לֹא תִשָּׁבֵד לְקַחְתּוֹ לְגֵר לַיְתוֹם וְלְאִלְמָנָה יִהְיֶה לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה יְדֶיךָ". וה' אמר לו" שבתחילת המשפט הוא כנראה המשך דברי האבא החסיד לבנו, או אולי הבן הוסיף מדעתו, או אולי "אמר לו" סתמי של הדרשן, מחבר התוספתא, שמוסיף ומחזק את הדרשה.

²² ראו דברינו [מעשה בחסיד אחד](#) שם דנו בסיפור זה בהרחבה לצד סיפורים בחז"ל על מעשי חסידים אחרים. לעניינינו כאן, זה הייחוד של מתנת השכחה שכשמה כן היא – תלויה בשכחה, מול פאה שיש להשאיר במתכוון (ועל שאר המתנות, יש לדון). ראו רש"י על הפסוק בפרשתנו (דברים כד יט): "למען יברכך - ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון. אמור מעתה, נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה". (מקור רש"י הוא בספרא ויקרא - דבורא דחובה פרשה יב סוף פרק כ סימן יג: "רבי אלעזר בן עזריה אומר: הרי הוא אומר: כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולא למנה ימה למען יברכך ה' אלהיך, קבע הכתוב ברכה למי שבא לידו מצוה בלא ידיעה. אמור מעתה: היתה סלע צורה לו כנוניו ונפלה ממנו מצאה העני ומתפרנס בה, הרי הכתוב קובע לו ברכה כשוכח עומר בתוך שדהו"). אבל אבן עזרא כן מדגיש את כוונת הנתנה: "למען יברכך - כי נתת משלך במחשבה. וה' יתן לך משלו באמת". ונראה ששניהם צודקים. ובמעשיות החסידים מסופר: "מעשה בבעל בית שלא זכה לארח על שולחן השבת שלו "עני הגון" ובא וקבל לפני הרב שהגבאים לא הקצו לו עני שיכול לארח אותו לסעודת שבת. ענה לו הרב: הרי תסכים, שהעיקר הוא שאין עני שנשאר רעב בליל שבת, ולא שלך יהיה עני לארח על שולחן! ענה לו אותו גביר: כן, אבל רציתי לתת!"

²³ ראו דברינו [קבלת גרים](#) במגילת רות – חג השבועות, בהם הארכנו לדון בברייתא זו ובדברי הגמרא עליה במסכת יבמות שם. מצוות מתנות עניים, היא המצווה הראשונה שמלמדים את הגר, ונראה שהיא שייכת למצוות החמורות דווקא. ראו הסבר הגמרא שם, ורש"י שמבאר ומרחיב, שבדיני בני נח הורגים על גזל, אפילו של פחות משווה פרוטה, ולכן צריכים להבהיר לגר, בפרט אם הוא

רות רבה פרשה ה סימן ט – גלגל החוזר בעולם

"ותאמר לה חמותה איפה לקטת היום" (רות ב יט) - תני בשם ר' יהושע: יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית. שכן רות אמרה לנעמי: "שם האיש אשר עשיתי עמו היום" – "אשר עשה עמי" אין כתיב כאן, אלא: "אשר עשיתי עמו", הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו בשביל פרוסה שנתן לי.²⁴ ... א"ר נחמן: כתוב: "כי בגלל הדבר הזה" (דברים טו ו)²⁵ - גלגל הוא שחוזר בעולם. הדין עלמא דמי לגלגל אינטייליא, דמתמלי מתרוקן ודמתרוקן מתמלי.²⁶ בר קפרא אמר: אין לך אדם שאינו בא למדה זאת. אם לא הוא בנו, ואם לא בנו בן בנו.²⁷

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: הדין של בעל בית שנחשב לעני כשהוא בדרכים מזכיר סיפור שמספרים על החפץ חיים שחי בצניעות גדולה ופעם אחת בא לבקר אותו תלמיד שנעשה ברבות השנים אדם אמיד ונחרד לנוכח ביתו הדל והצנוע של החפץ חיים ותמה איך "רבן של ישראל" גר בבית כ"כ ירוד ואיפה הקהילה שתדאג לו (וגם הוא מוכן להשתתף). שאל אותו החפץ חיים: ואיפה הדירה שלך? ענה הגביר: אני כעת בדרך. ענה לו החפץ חיים: גם אני בדרך ...

בעל המאה, שיש מצווה להניח מתנות עניים (ואם הוא עני, שיש לו זכות ואין בכך משום גזל). ושם הצענו שהדבר קשור גם ברות המואביה שכניסתה לעם ישראל וראשית חייה בבית לחם היו בתקופת הקציר ופרנסתה ופרנסת נעמי חמותה היו מהלקט בשדות בועז. ואולי שיש במצווה זו עניין של קבלה ונתינה, הקשורים בתהליך הגיור, כפי שנראה להלן.

²⁴ קטע זה נמצא גם במדרש ויקרא רבה פרשה לד סימן ח ואולי שם הוא המקור. ראו שם על ארבע המידות (או השיטות) השונות של חסד, שאחת מהן, לכאורה הגדולה מכולן, היא עשיית חסד עם מי שהוא צריך חסד וזה בועז עם רות. בא ר' יהושע ואומר: לא היא. החסד של בעז ורות היה הדדי ואולי אפילו רות עשתה חסד עם בועז, יתר ממה שבוועז עשה איתה. ראו דברינו [ארבע שיטות בחסד](#) במגילת רות, חג השבועות. סמיכות מדרש זה לקודם הוא מעשה ידינו ומעלה את הרעיון שאולי גם בקבלת גרים, יותר ממה שאנחנו עושים חסד עם הגר שבא לחסות תחת כנפי השכינה, הוא עושה חסד איתנו בכך שהוא מכיר באמונתו ודרכו של העם היהודי ומעלה את קרנה של תורת ישראל והיהדות בקרב העמים (ראו דברינו [ואבדיל אתכם להיות לי](#) על הבורר יפה מתוך הרעה ולא ההפך, שהוא הפתח הפתוח לגרים לדורות). בכך, יש אולי גם פירוש נוסף להצבת מצוות מתנות עניים בראש הודעת המצוות בתהליך הגיור; וכל אחד ואחת ימשיכו מכאן כיד מחשבתם הטובה ואנא יודיעונו אותה וישתפנו בה.

²⁵ ראו שם הפסוק המלא במצוות צדקה: "נתון תתן לו ולא ירע לְבָבְךָ בְּתַתֵּךְ לוֹ כִּי בְגִלְלֵךְ הִדְבַּר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל־מַשְׁלַח יָדְךָ". אך עיקר הדרשה היא על המילה "בגלל".

²⁶ העולם הזה דומה לגלגל שאיבה שמורכב מדליים שמתמלאים, כשהם למטה במקור המים, ומתרוקנים כשהם למעלה ומתחילים בירידה, לתוך תעלת ההשקיה. מתקן זה נקרא אנטייליה וניתן לראותו, למשל, בנאות קדומים. ראו דברינו [גלגל חוזר הוא בעולם](#) כולל איורים.

²⁷ ובגמרא שבת קנא ע"ב: "תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא - בא בנו, ואם בנו לא בא - בן בנו בא, שנאמר כי בגלל הדבר הזה, תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם". ר' נחמן, בר קפרא, ר' אלעזר הקפר וראש לכולם ר' ישמעאל, מציגים עולם קשוח ודטרמיניסטי שבו אין מפלט מהגלגל שעולה ויורד, מעלה ומוריד. ומי שהיום למעלה מחר הוא למטה (וההפך, לא בהכרח...). גם גלגל זמני וקטן של מי ש"עובר ממקום למקום" במשנה פאה ה ד לעיל, וגם גלגל גדול יותר של מי שח"ח ירד מנכסיו. מצוות מתנות עניים, החסד ההדדי של בעז ורות, אולי לא מונעת את הגלגל, אבל נותנת תקווה. תן לעני לקט שכחה ופאה בעוד אתה בעל הבית ונמצא למעלה והדלי שלך מלא. בזכות זה, אולי לא תינצל מתהפוכות הגלגל (שהרי יש עוד כוחות שפועלים עליו), אבל כשתהיה למטה, מישהו אחר יטה לך חסד ויתן לך לקט שכחה ופאה, והדלי עוד ישוב ויתמלא מחדש. וחוזר חלילה. גלגל דולה ומשקה ומפרה את העולם, ובתנאי שבני האדם זורמים איתו ומכירים בו.